

РОЛЬ САМООЦІНЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена розгляду феноменів самооцінки та самооцінювання в структурі самосвідомості особистості. Визначені головні складові поняття «самооцінювання», його основні види та фази протікання. Значна роль відводиться взаємодетермінованості явищ самовизначення та самооцінювання в процесі становлення особистості підлітка.

Ключові слова: самосвідомість, самовизначення, самооцінювання, самооцінка, підлітковий вік.

Hrynychko A. An evaluation role is in the process of self-determination of personality.

The article is devoted consideration of the phenom of self-appraisal and evaluation in the structure of consciousness of personality. The main component concepts of «evaluation» are certain, him basic kinds and flowing phases. A considerable role is taken the conditionality of self-determination and evaluation in the process of becoming of personality of teenager.

Key words: consciousness, self-determination, self-evaluation, self-appraisal, teens.

Постановка проблеми. Безперечно, дослідженням феномену самооцінки відводиться чільне місце в психологічних розвідках не тільки останніх років, а й протягом усього періоду існування психології як самостійної науки. В порівнянні з іншими аспектами самосвідомості, самооцінка в значнішій мірі піддана експериментальному вивченню. Зв'язок самооцінки з наочною діяльністю, що відповідає тим чи іншим потребам суб'єкта, дає можливість, в першу чергу, побачити її емоційно-ціннісну сторону. Таке розуміння зумовлене тим, що самооцінка себе як цілісності починає формуватися в межах оцінки суб'єктом навколишнього світу і дій, що відповідають тим чи іншим потребам.

Аналіз останніх досліджень. Не дивлячись на те, що самооцінка в цілому більшістю психологів визнається оцінно-ціннісним ставленням (П.Р.Чамата, А.І. Божович [1], А.І. Ліпкина, І.М. Чеснокова [8], В.В. Столін та ін.), останнім часом під впливом когнітивної психології деякі автори в самооцінці виділяють перш за все її когнітивну сторону (І.С. Кон [3]). При цьому дослідники єдині в тому, що самооцінка

зумовлена необхідністю в об'єктивному знанні себе і своїх якостей в ході трудової діяльності і спілкування на базі оцінного ставлення до наочного світу.

Особистість не може оцінити себе поза діяльністю і конкретною ситуацією. З цієї причини відділення самосвідомості від свідомості, самооцінювання від самовизначення в принципі невірне. Проте, розглядаючи сам процес самооцінювання, ряд дослідників (Л.І. Божович, А.І. Ліпкина, А.В. Захарова, С. Дюваль, Р. Віклунд) виділяють декілька умовних фаз її протікання: 1) зосередження свідомості на собі; 2) власний процес оцінювання; 3) афективно-регулятивна реакція, що виникає в ході усвідомлення відповідності або невідповідності результату оцінювання з потрібними для дії або діяльності якостями; 4) дії або діяльність із-за відповідності або розбіжності результатів з якостями у суб'єкта. Ці фази самооцінювання єдині, виступають як цілісність, як форма прояву самосвідомості. Але будь-який вид самооцінювання не дорівнює самосвідомості суб'єкта. Розглянуті фази можуть бути усвідомлені і виявлені лише тоді, коли вони стають спеціальною метою свідомості суб'єкта, а спроби досліджувати наявність у кожного суб'єкта цих фаз і послідовність їх протікання дають неоднозначні результати. Це пояснюється рухливістю і інтегральністю самосвідомості.

Мета статті. Зробити аналіз самооцінювання та самовизначення в структурі самосвідомості особистості; проілюструвати вплив вищевказаних феноменів на становлення особистості підлітка.

Виклад основного матеріалу. У підлітків самооцінка починає визначатися їх потребами в організації своєї поведінки і відповідно до вимог однолітків і референтної групи. У цьому віці починається усвідомлення необхідності підпорядкування своєї поведінки не тільки вимогам вчителів, однолітків, батьків, але і суспільства. Проте самооцінка ґрунтується на аналізі своїх дій, вчинків у порівнянні себе з іншими. Еталоном самооцінки нерідко служать норми, прийняті в групі, ідеали, сформовані в процесі навчальної, суспільної і повсякденно-практичної діяльності. Але ці еталони вельми мінливі, тому про стійкість самооцінки часом вельми важко судити.

Дослідження, проведені В.Ф. Сафіним, показали, що респонденти свої парціальні якості за допомогою еталону оцінюють адекватно і стійко; помітні зрушення у бік об'єктивності в самооцінках підлітками своїх інтелектуальних якостей; у оцінках однолітків і дорослих вони орієнтовані на свої самооцінки як на еталони; з метою збереження стійкості самооцінки вдаються до відомих в психології

компенсаторних механізмів. Їх самооцінка, чинячи опір заниженій оцінці, одночасно змінюється у бік підвищення під впливом завищеної оцінки оточуючих. Ці особливості самооцінки були експериментально виявлені такими авторами, як Є.А. Серебрякова, Т.В. Рубцова, І.М. Краснобаєв, Л.Г. Подоляк, І.І. Купцов, С.М. Юлдашева, Л.С. Сапожникова [5].

Слід звернути увагу на узагальнену характеристику самооцінки підлітків, яку дала Г. А. Собоєва. За її даними, вони оцінюють у себе перш за все ті якості, які пов'язані з певними видами діяльності (навчальною і суспільно-корисною) – 41%, потім риси, які пов'язані зі взаєминами з оточуючими людьми – 35%, а самооцінка якостей, що характеризують особистість як цілісність, займає близько 20%. За даними багатьох авторів, самооцінка підлітками себе з погляду їх суспільної значущості частіше спостерігається у тих, хто активно і постійно веде активне життя. Оцінка себе, виходячи з життєвих цілей, зустрічається вельми рідко, не дивлячись на те, що, у зв'язку з вибором професії, частина підлітків вельми адекватно усвідомлює ті вимоги, які ставляться професією (можуть виділяти вимоги, щодо їх інтелекту, знань, психофізіологічних якостей (А.М. Кухарчук, А.Ю. Ценціпер, А.А. Лалаян, Л. Н. Рожкіна, І. С. Кон) [7].

Заслужують на увагу дослідження, присвячені розгляду усвідомлення і самооцінки підлітками своєї ціннісно-мотиваційної сфери. Ці питання досліджені щодо навчальної діяльності (А.К. Морозова, А.В. Захарова), етичної поведінки (Л.І. Божович, А.Г. Серебрякова, С.І. Савонько, В.Е. Чудновський, Л.С. Славіна).

Л.С. Славіна довела, що мета, поставлена на основі вірної самооцінки способів і шляхів її досягнення, якщо вона служить подоланню конфліктогенних тенденцій, стає мотивом поведінки. Підлітки можуть усвідомлювати проміжні цілі, які виступають як мотиви поведінки, що забезпечується оцінкою своїх можливостей, бажань і наявних характеристичних якостей в досягненні мети [6].

За даними Е.І. Савонько, підлітки, орієнтовані на власну самооцінку, можуть поставити більш обґрунтовану мету, яка, як правило, пригнічує їх власні потреби, які характеризуються протилежною спрямованістю щодо цієї мети [4].

В.Е. Чудновський вважає, що стійка, адекватна самооцінка, на основі якої визначаються цілі діяльності, виступає умовою формування стійких рис особистості. Хоча автором не вказується на здібність підлітків до усвідомлення і самооцінки мотивів своєї поведінки, підкреслюється їх здатність до самостійної постановки мети дій,

певних видів діяльності, здатність керувати власними потребами. Одночасно у підлітків передбачається можливість співставляти свої інтереси, уміння і навички з майбутніми цілями діяльності. Мова йде швидше про суб'єктні і індивідні якості, ніж про особистісні. Саме тому цілісною структурою самооцінка підлітків стає разом з усвідомленням необхідності вибору життєвого шляху, професії, супутника життя [9].

За даними І.І. Чеснакової, тільки у підлітків можна спостерігати відносно самостійні види самооцінки. Перший з них можна назвати самооцінкою сфери інтелектуальних можливостей, другий – самооцінкою ціннісно-мотиваційної сфери сил, третій – самооцінкою стійких особистісних властивостей (фізичних, психофізіологічних, характерологічних). Самооцінка у всіх випадках є емоційно-когнітивно-ціннісним ставленням до себе як активного суб'єкта діяльності. Автор завжди вважає самооцінку цілісною, але коли мова йде про таку в дорослої особистості [8].

Формування самооцінки як цілісності пов'язано з становищем підлітка, яке він починає займати в системі суспільних взаємин (навчання, суспільна діяльність, спілкування з однолітками та старшими), коли підліток ставиться до самооцінки з погляду суспільної необхідності. Усвідомлення і адекватна оцінка своїх можливостей, здібностей, інтересів в навчальній діяльності не можуть бути цілісними, якщо дитина не усвідомлює суспільну необхідність навчання, якщо така самооцінка не пов'язана з майбутньою професією [8].

Щоб сформуванню положення про цілісне віддзеркалення особистості себе, на наш погляд, необхідно взяти до уваги важливий параметр самооцінки, суть якого полягає в усвідомленні своєї значущості для інших в мікросистемах (група, колектив). У. Джемс вважає, що усвідомлення своєї значущості для інших тісно пов'язане з самоповагою, яка вважається однією з інтегральних характеристик особистості. Самооцінка своєї значущості для інших складається із згоди або незгоди, схвалення або неприйняття оцінок і взаємин авторитетних оточуючих з суб'єктом. Цей вид самооцінки – результат співставлення свого ставлення, оцінки ставлення до суб'єкта оточуючих, з оцінкою його «авторитетними оточуючими». Але самоповага в нашому розумінні глибше, глобальніше утворення, ніж окремі самооцінки, які дорівнюють окремим «я-образам». Ці «я-образи», як відомо, більше когнітивні утворення, а самоповага – цілісне емоційно-ціннісне ставлення. Самоповага визначається тим, наскільки життєдіяльність суб'єкта до даного часу відповідала його ідеальним, конкретним життєвим цілям [2].

Слід відзначити: усвідомлення своєї значущості для найближчого оточення може включатися як елемент самоповаги, але може і не співпадати з ним. Це залежить від того, до якої спільності належить особистість, які її життєві цілі, яка життєдіяльність за змістом, чим вона характеризується в часі і в просторі. Можна припустити, що самоповага – це ставлення до своєї значущості, виходячи зі свого ідеалу, яке забезпечує самоствердження і задоволеність суб'єкта самим собою. Самозадоволення – результат глобального, цілісного самоствавлення, яке включає «я-образи» – всякі форми самооцінок, узагальнювальне самооцінювання. Самозадоволення є, в певній мірі, індикатором ходу і результатом самовизначення, за ним можна судити про співставлення «я-образів», адекватності самооцінювання, а також в деякій мірі прогнозувати поведінку.

В.Ф. Сафін вважає, що теорія «я-образів» – цілісна, але вона за своєю внутрішньою логікою походить від теоретичних конструктів до поведінки, в ній функція конструктів в реальній поведінці, механізми їх взаємодії спеціально не розглянуті. В теоріях «я-образів» особистості нехтується розгляд самооцінювання і співставлення суб'єктом самих конструктів, тому психологічні механізми їх інтеграції, включення в процес діяльності виступають нечітко. Наявність конструктів, які складаються з афективних, когнітивних, ціннісно-нормативних утворень, організовує поведінку, а вимоги конкретної діяльності і широкої соціальної системи не враховується [5].

Ряд авторів, серед яких М. Розенберг, Ш. Самуель, І.С. Кон схиляються до думки, що динамічна цілісність поведінки забезпечується самоствавленням, яке включає усвідомлення і співставлення окремих аспектів диспозиційних утворень, «я-образів» (самооцінок), тобто оцінюванням їх, виходячи з актуальних завдань, що стоять перед суб'єктом, з урахуванням його життєвих цілей. Таким чином, ми стикаємося з новою, більш високого рівня функцією самосвідомості – самооцінюванням [3].

Самооцінка цілісного «я» формується у більшості підлітків, які стоять перед вибором нового шляху у власному житті, – вибором професії. У цій ситуації «самовизначення стає для них тим мотиваційним центром, який визначає їх діяльність, поведінку і їх ставлення до оточення. У суб'єкта, який знаходиться в процесі самовизначається, мета змінює конструкти «хочу» – «можу» – «маю», які стають спрямовувачими [1].

Деякі дослідники, серед яких І.С. Кон, вважають, що самосвідомість особистості в процесі самооцінювання детермінує процес самовизначення, виступаючи механізмом, способом вирішення життєвої проблеми: наскільки суб'єкт може стати тим, ким він хоче, ким він є для авто-

ритетних оточуючих і для самого себе; тому самооцінюванню залежно від ситуації піддаються навіть найдрібніші поведінкові прояви [3].

У самооцінюванні, яке зумовлюється самовизначенням особистості, посилюється нормативно-ціннісний аспект. Під цим аспектом ми розуміємо не тільки усвідомлення суб'єктом тих завдань, які йому належить вирішувати, виходячи з суспільних норм, прав і обов'язків, але і власної цінності, значущості для себе та оточення [3].

Самооцінювання, детермінуючись самовизначенням особистості, одночасно виступає одним з чинників, що детермінує самовизначення. Аналіз досліджень самооцінки показує, що самооцінювання, виникаючи як цілісне емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу, у міру розширення активності суб'єкта, набуває нових когнітивно-афектних властивостей, а згодом виступає результатом і умовою свідомого віддзеркалення, узагальнення, особистісного переживання і переробки всього багатобічного досвіду його життєдіяльності. Одиначні випадки самооцінювання відносно «хочу», «можу», «маю» виступають окремими механізмами їх формування. Суть самооцінювання в цьому випадку – процес співставлення, порівняння, аналіз і синтез окремих властивостей, а також потреб, здібностей щодо певного еталону, яким можуть виступати властивості окремих людей, власний досвід, очікувані результати. У міру соціального дозрівання особистості, її часткові самооцінки і самооцінка себе як цілісності виступають еталоном оцінювання інших [5].

Прийнято вважати самооцінювання постійним, безперервним процесом, проявом оцінно-ціннісної функції свідомості, де об'єктом виступає сам суб'єкт або його окремі властивості. Самооцінка ж – результат самопізнання через часткові, а потім – узагальнені самооцінювання. За предметом відображення внутрішньої реальності В.Ф. Сафін в дослідженні самовизначення виділяє наступні види самооцінки [5]:

- 1) самооцінка, що включає прагнення, наміри, життєві цілі суб'єкта – «хочу» (інтенції);
- 2) самооцінка, що включає пізнавальні і інтелектуальні можливості (потенції) – «можу»;
- 3) самооцінка, яка включає стійкі фізичні, психофізіологічні, характерологічні властивості суб'єкта (незмінні, стійкі властивості, тотожність самому собі) – «маю» (посіденції).

Ці три види самооцінки слід вважати відповідними структурі само-свідомості в самовизначенні.

Перший вид самооцінки, в основному, грає спонукаючу роль, забезпечує суб'єкт енергетичною напругою; другий – відповідає за планування і розгортання діяльності, за її інформаційне забезпечення; третій вид

найчастіше відповідає за виконавську і регулятивну сторону діяльності суб'єкта. Ці утворення, хоча і є результатом самооцінювання – проявом самосвідомості, всю функцію самосвідомості не вичерпують. Самосвідомість також відіграє важливу роль в співставленні, узгодженні названих утворень (самооцінок), а у виконавському плані – в подоланні перешкод з урахуванням вимог середовища, в досягненні цілей діяльності.

Виділені види самооцінки відносно самостійні, але взаємопов'язані, взаємозумовлені, за відношенням одна до одної можуть вступати в причинно-наслідкові зв'язки. В процесі самовизначення в практичній діяльності, тим більше в самовизначенні, вони постають в самосвідомості з різних сторін. Крім того, в самосвідомості більш чітко проявляється та самооцінка, яка є більш значущою в певній діяльності. Тісний взаємозв'язок між цими трьома утвореннями зумовлює те, що вони здаються субпідрядними одне одному. Наприклад, образ «я», що включає усвідомлення і самооцінку суб'єктом своїх стійких фізичних, психофізіологічних, характерологічних якостей, може виступати як мотив, замість утворення «хочу», яке включає наміри, цілі, прагнення [5].

Причина супідрядності самооцінок – в цілісності і рухливості самосвідомості; це феномен одночасного – і гносеологічного, і онтологічного – погляду на прояви самосвідомості. Про цілісну, рівну цілісному суб'єктові, самооцінку, про її регулятивну функцію можна судити не з суми виділених нами самооцінок, а лише у тому випадку, коли ці самооцінки щодо способу, шляхів досягнення життєво важливих цілей інтегруються на основі нового, більш високого рівня самооцінювання. Це самооцінювання зводиться до усвідомлення, співставлення названих самооцінок, схвалення рішень, вибору способу, мети діяльності і втілення їх в життя. В процесі реалізації обраних цілей така інтеграція через самооцінювання може здійснюватися багато разів, а це, у свою чергу, залежно від ситуації, може призвести до уточнення, переоцінки названих утворень і до нового співставлення всіх наявних самооцінок [5].

Самооцінювання, перш за все, пов'язане з реальними успіхами і невдачами, на основі яких суб'єкт виділяє нові цілі, уточнює завдання, сформовані в ідеальному плані. З цієї причини самооцінювання виступає механізмом, регулятором якості діяльності в зовнішньому плані. Узгодження поточної діяльності з окремими цілями вимагає утворення єдиного напрямку поведінки, що пов'язано з формуванням ціннісної і волевої спрямованості особистості. Це чітко проявляється в підвищенні або пониженні рівня домагань, пошуку нових способів діяльності при збереженні відносно незмінними намічених цілей. Самооцінюванню в цьому випадку піддаються внутрішні утворення – самооцінки, які є ре-

зультатом самооцінювання суб'єкта протягом попереднього етапу його життя. Людина може переоцінювати свої бажання, може піддавати аналізу свої можливості, здібності або ж сформовані якості та вікові особливості.

Необхідно вказати, що самооцінювання індивідом себе як особистості, тобто з погляду відповідності своїх рольових функцій системі суспільних відносин, часто залежить від того місця, яке він займає в суспільстві. Зовнішніми детермінантами самооцінювання на особистісному рівні можуть виступати громадська думка, значні зміни в політичному, економічному житті країни, події в житті особистості (вступ до ВНЗ, одруження, смерть близьких тощо).

Висновки. В статті проведено аналіз взаємовпливів самооцінювання та самовизначення в структурі особистості. Виділено головні види самооцінювання, такі як: інтенційне, потенційне та посіденційне. Вказано, що в підлітковому і юнацькому віці таке самооцінювання зумовлюється впливом засобів масової інформації, а часто – думкою авторитетних оточуючих. Але найголовнішим у всіх випадках початковим психологічним моментом оцінювання виступає життєва позиція індивіда, яка є інтеграцією спонукально-мотиваційної, пізнавально-інтелектуальної, діяльнісно-поведінкової сфери, яка включає усвідомлення особистістю вимог суспільства. Життєва позиція стає умовою входження суб'єкта в нові життєві ситуації, у вирішення нових життєвих завдань. У цьому сенсі життєва позиція, з одного боку – детермінанта самооцінки, з іншої – мотив самовизначення.

В руслі проведеного аналізу, мотивом наших наступних наукових розвідок стане дослідження розвитку феномену самовизначення в онтогенезі особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Ли́дия Ильинична Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 398 с. – (Мастера психологи).
2. Джемс У. Психология / Уильям Джемс ; [под ред. Л. А Петровской]. – М. : Педагогика, 1991. – 368 с.
3. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с. – (Психологическая наука – школе).
4. Савонько Е. И. Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку и оценку другими людьми / Е.И. Савонько // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М. : Просвещение, 1992. – С. 81–111.
5. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности : [учебное пособие к спецкурсу] / Вадим Фатхиевич Сафин. – Свердловск, 1986. – 142 с. – (Свердл. пед. ин-т).

6. Славина Л.И. О некоторых проблемах и методах изучения психологии личности школьника / Лия Соломоновна Славина // Вопросы психологии личности школьника; [под ред. Л.И. Божович и Л.В. Благоннадежной]. – М., 1981. – С. 88–102.

7. Собеера А.Г. Формирование самосознания и самооценки у подростков / А.Г. Собеера // Докл. на совещании по вопросам психологии личности. – М., 1988. – С. 56–59.

8. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / Ирина Ивановна Чеснокова. – Москва : Наука, 1977. – 144 с. – (Академия наук СССР. Институт психологии).

9. Чудновский В.Э. Нравственная устойчивость личности: Психологическое исследование / В.Э. Чудновский. – М. : Педагогика, 1984. – 208 с.

УДК 159.9

*Віра ДУБ,
м. Дрогобич*

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті аналізується значення ціннісно-сміслової сфери у контексті професійної підготовки студентської молоді. Визначається психологічний аспект розгляду цінностей, ціннісних орієнтацій та смислів. Представлено результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій та життєвих сфер майбутніх педагогів.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, смисли, ціннісно-сміслова сфера, майбутні педагоги.

Dub V. Valued-semantic descriptions future teachers. *In the article the value of valued-semantic sphere is analysed in the context of professional preparation of student young people. The psychological aspect of consideration of values, valued orientations and senses is determined. The results of empiric research of the valued orientations and vital spheres of future teachers are presented.*

Key words: values, valued orientations, senses, valued-semantic sphere, future teachers.

Постановка проблеми. У сучасних умовах в українському суспільстві відбуваються глибокі зміни. Перед сучасною системою освіти ставляться доволі складні завдання, у тому числі, у процесі навчання, виховання й розвитку студентів вищого навчального закладу сприяти формуванню у них професійно спрямованих ціннісних орієнтацій, жит-